

SANAYİLEŞME – PLANLAMA VE KEMAL ATATÜRK:

İKTİSAT POLİTİKASI MI STRATEJİ Mİ? (*)

İşaya ÜŞÜR (**)

Bu konuşmamda sanayileşme ve planlamadan söz edeceğim. Fakat bunu ne teknik bir dile oturtacağım ne de nicel bir analiz yapacağım. Daha çok sanayileşme – planlama ilişkisinin Kemalist Dönem’ de ve Mustafa Kemal’in kendisinden ne anlama geldiğini yansıtmaya çalışacağım. Kısa tutmaya özen göstereceğim konuşmamı üç kısma ayırıyorum.

1. Sanayileşme açısından, 1933 -1938 dönemine gelmeden önce genel iktisadi – toplumsal ve siyasal ortam.
2. 1933 -1938 döneminin yani korumacı – müdahaleci devletçi ne anlama geldiği; ve
3. Bugüne aktarılabilecek dersler var mıdır?

-I-

Mustafa Kemal bir konuşmasında “*biz fetih devletinden iktisadî devlete geçeceğiz*” diyordu. İktisadî devlet ne demek? İktisadî devlet, her bir dönemde, dönemin beynelmilel sanayileşme düzeyini yakalamak ve bu düzeyi kendi iç dinamikleri ile sürdürebilmek bilinci, gayreti ve çabasıdır.

Fakat dikkat edelim, Mustafa Kemal bu bilinçli arzuyu dile getirirken genç Türkiye Cumhuriyeti, bırakınız sanayileşmiş olmayı, dönemin koşulları içerisinde doğru – dürüst tarım ekonomisi bile sayılmazdı – ekonomide feodal kalıntılar yaygındı. Mustafa Kemal yine bir başka konuşmasında “*bağımsızlık benim karakterimdir*” diyordu; bunu söylerken, mutlaka bağımsızlıkla özgürlüğün iç içe gelişmesi gerekliliğini farkındaydı.

Bildiğiniz gibi dünyada ilk sanayileşen ülke İngiltere [Büyük Britanya] idi. İngiltere sanayileşmesi, Avrupa ekonomisinin ve sömürgeciliğin aktif bir parçası olarak gerçekleşmişti. Gerçi, bunu, kendi iç sınıfsal ve tarihsel dinamikleriyle, teknik anlamda devletçilik yapmaksızın gerçekleştirmişti ama, sosyolojik ve politik olarak devlet, sürecin parçasıydı; “dış piyasaları” güvenceye almak ve gerektiğinde rakip devletlerle savaşmak suretiyle ve “manüfaktür”ün ilerlemesi için ilgili ve gerekli düzenlemeleri yapmak suretiyle...

Kabaca, ondokuzuncu ilk yarısına gelindiğinde Avrupa’da ve dünyada sanayileşme “ulus”ların geleceği açısından bir taraftan olmazsa olmaz bir koşul, bir “tutku” haline gelmiş, fakat diğer taraftan İngiliz sanayileşmesinin içeriğine rağmen değil, bu içeriğe göre şekillenmişti. Yüzyılın son çeyreğine İngiltere, “dünyanın atölyesi” ve “liberalizmin şampiyonu” olarak girmekteydi. Yani hem malları, hem de fikirleri ihraç etmekteydi.

1871 yılına gelindiğinde Almanya ulusal birliğini sağlamıştı ama sanayileşmesini henüz sağlamamıştı. İngiliz sanayileşmesi taklit edilmek istenmiş fakat tarihsel sınıf yapısı ve “sermaye”nin nicel ve nitel özellikleri buna elvermemişti...

Çünkü o arada üretimin teknolojik temeli, üretim birimlerinin boyutları ve dünya piyasalarının yapısı radikal biçimde değişmekteydi. Almanya’nın yeni ulus devleti, İngiltere’de olup da kendilerinde mevcut olmayan bu şeyi, başka bir şeyle ikame etmek isteyecekti: Devletin destek, teşvik ve

(*) Bu yazı 13 – 14 Eylül 2003’te Ulusal Kanal ve Çankaya Belediyesi’nin düzenledikleri *Halkçılık Sempozyumu*’nda yapılan konuşmamızın metnidir.

[Metin, sevgili İşaya Hocamın el yazısı kopyasından tarafıma elektronik ortama aktarılmış olup, yazım şekline birebir uyulmuştur. Serdar Şahinkaya]

(**) Prof. Dr. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. Ekonomi Bölümü.

kontrolünde banka sermayesi ile sanayi sermayesini buluşturmak. İşte ikame ögesi bankalardı. Finans sermayesi deyiminin ortaya çıktığı ilk ülkenin Almanya olması demek ki tesadüf değildi.

Yüzyılın sonuna yaklaşırken Çarlık Rusyası dünyada siyasî bir güçtü; ama iktisadî bir güç değildi. İktisadî bir güç olmak için sanayileşmek istiyordu. Ne var ki kendi içine baktığında, ne İngiltere'nin, ne de Almanya'nın sahip olduklarını kendi ülkesinin sahip bulunmadığını görüyordu. Eksik olan bir şeyler var idi ve bu eksik olan şeylerin ikamesini yaratmak gerekiyordu. Çarlık Rusyası'nda bu ikame ögesi, bizzat devlet oldu. Devlet hem burjuvazinin, hem de bankalarının yerine geçti.

O arada, 1873 – 1896 aralığında, dünya ekonomisi bir krize girmiş, liberal reçeteler hakkında derin kuşklar doğmuştu.

Sanayileşmede öne geçmek ve dünya piyasalarına hakim olma anlamında egemen güç olmak için süregiden çatışmalar I. Dünya Savaşın yol açmıştı. Savaş esnasında Çarlık Rusyası yıkılacak ve Sovyetler kurulacaktı. Sovyetler'in kurulması konumuz bağlamında kapitalist sanayileşmenin dışında ve ötesinde bir sanayileşme çaba, istek ve arayışlarını ortaya çıkarmıştı^(*).

Özetle; I. Dünya Savaşı ertesinde, sanayileşme bağlamında, dünyanın önünde üç seçenek / reçete duruyordu:

1. Serbestiyete dayalı,
2. Müdahaleci – korumacı – devletçi sanayileşme
3. Planlamaya dayalı sosyalist sanayileşme

Bunlardan ilk ikisi sanayileşmiş kapitalizme götürecek olan yollar idi. Nitekim bu ilk iki reçete yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde de taraftarlar bulmuş ve hatta çatışmalara yol açmıştı. Bu çatışmalı tartışma, Cumhuriyet'e de intikal edecektir.

Osmanlı Devleti siyasî sömürge olmamıştı ama, kabaca ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisadî sömürgeleşme yolunda hızla ilerliyordu. Enver Paşa'nı Almanların yanında yer alması ve Savaş'ın kaybedilmesi sadece İmparatorluğun parçalanmasıyla sonuçlanmamış, iktisadî sömürgecilğe bir de siyasî sömürgecilik eklenmek istenmişti. İşte Kurtuluş ve Bağımsızlık Savaşı, bu iki cephede birden verilen savaşı. Ama “ortam”ın zorunluluğu “bağımsızlık” ı ön plan çıkarmıştı.

Mustafa Kemal, Aydınlanma geleneğinden geliyordu; ve jakobendi^(*) Bu niteliği ile O, daha Cumhuriyet'i kurmadan önce bile Cumhuriyetçi idi. Ve bir noktayı çok iyi kavramıştı: “*siyasî bağımsızlık, iktisadî bağımsızlıkla tamamlanmadığı sürece, boş*” tu.

-II-

Bir yandan Lozan'ın getirdiği kısıtlamalarla, diğer yandan 1923 – 1929 aralığında uygulanan iktisat politikalarının ortaya çıkardığı hoşnutsuzluklarla uğraşırken genç Cumhuriyet'in karşısına 1929 Dünya Bunalımı çıkmıştı.

1930'ların ikinci yarısından itibaren ülkenin iktisadî konumu ve dünya ekonomisi içinde işgal edeceği yer ve eklemleme biçimleri hakkında (zaten hiç kesilmemiş olan) tartışmalar hararetlendi. 1933 yılına gelindiği Birinci Sanayi Planı hazırlanmıştı ve o yıl uygulamaya konuldu. Bir “plan” ne demektir? Özü itibariyle şu: Piyasaların ex-post olarak meydana getirdikleri değil; ulaşılmak istenenleri ex-ante olarak tahayyül, tasvir ve tahmin etmektedir.

(*) Sovyet sanayileşmesinin kapitalist sanayileşme modelinden farklı olup olmadığı tartışmasına girmek bu konuşmanın sınırlarını bir hayli aşar.

(*) Mustafa Kemal'in jakobenliği fazla tartışmalı değildir. Tartışmalı husus, jakobenliğin niteliğidir. Liberal görüş “eli kanlılığı” ima ederken sol, “radikal demokrasi” yönünü vurgulamak durumundadır. Bildiğim kadarıyla hiç tartışılmayan nokta şudur; Mustafa Kemal (diyelim) Robespier'e mi yoksa (diyelim) Babeuf' e mi yakın duruyordu?

Ben burada ne Plan'ın hazırlanma sürecini, ne de Plan'ın maddi sonuçlarının nicel çözümlemesini yapacak değilim. Bunlar çok yapıldı. Yalnız iki noktanın altını çizmekle yetineceğim: 1) Plan, teknik anlamda bir "plan" sayılmayabilir. 2) Plan'ın hedefleri tutturulmuştu.

Öte yandan, müdahaleci – korumacı – devletçi modele geçiş sürecini de tartışmayacağım.

Fakat, önce bir soru sormak istiyorum: Bu müdahaleci – korumacı-devletçi model geçiş basitçe bir iktisat politikası seçimi miydi, yoksa stratejik bir seçim miydi?

Benim kanaat, tez ve cevabım şudur: Mustafa Kemal bir sürü iç ve dış direnç ve baskıya karşın bu seçimi stratejik bir karar olarak görmüştü.

Bir az önce Mustafa Kemal'in Aydınlanma geleneğinden geldiğini ve jakoben olduğunu ileri sürmüştüm. Galiba bu eksikti; şimdi tamamlıyorum: Cumhuriyet döneminin tümü dahil olmak üzere gelmiş geçmiş bütün siyasetler içinde tek Aydınlanmacı jakoben idi. Önerme, bir hak yemeği değil, bir hakkı teslim etme niyetin taşır.

Bir Aydınlanmacı jakoben olarak, daha baştan itibaren O'nun kafasının içindeki sorunun şu olduğunu hissediyorum: Gerek birey, gerekse ulus olarak bağımsız olunabilir ve olunmalıdır, ancak; bu bağımsızlık içinde ve bağımsızlıkla birlikte özgür de olunabilir mi?

Sorun bu idi; ve bugün de budur!

Çünkü, bağımsızlığın koşulları, her zaman özgürlüğün koşulları ile üst üste gelmeyebilir, örtüşmeyebilir. O halde, esas olan bu iki koşulun örtüşmesini, üst üste gelmesini sağlamaktır.

İşte, müdahaleci – korumacı – devletçi modele geçişin basitçe bir iktisat politikası seçimi değil, stratejik bir seçim olduğunu söylerken kast ettiğim bu idi.

Şimdi; o dönemdeki uygulamaları bu stratejik karar doğrultusunda tam olarak uygun olup olmadıklarını; uygulamadaki yanlışlıklar ve aksaklıkları tartışabiliriz ve tartışmalıyız. Ancak, bu stratejik kararın "doğru" olduğunu düşünüyorsak, o takdirde, bugün için çıkarılacak dersler de var demektir. Öyleyse, kısaca (ve son olarak) o noktaya yönelelim.

-III-

Bağımsızlık, günümüzün itibarlı kavramlarından değil; onun yerine karşılıklı bağımlılık safsatası geçti. "Özgürlük" ise neredeyse başıbozuklukla bir tutulmaya başlandı.

Bağımsızlık, bir ulusun diğer bir ulus veya uluslar karşısında yapıp etmelerinde yatay ilişkilerin hâkim olması demektir. Eğer bir ulus, diğer bir ulus karşısında yapıp etmelerinde yatay bir ilişki için de değil de sürekli ve sistematik olarak dikey bir ilişki içindeyse, artık bu ilişki, karşılıklı bağımlılık ilişkisi değil, bağımlılık ilişkisi olur.

Özgürlüğe gelince; eğer bir ulus üretim alanına, dolaşım alanına (dış ticaret, borçlanma, finansal akımlar), bölüşüm alanına ve fikir alanına sahip değilse, özgür de değildir. Dolaşım alanına haklı vurgular, üretim alanı ile bağlantılandırılmadığı sürece ve takdirde, özgürlüğün mevcut yapılar içinde mahkûm kalacağından endişe duyarım.

Böylece, formel bir bağımsızlık mevcut olabilir; ama değindiğim anlamda özgür olunamıyorsa, bu bağımsızlık da fazla bir anlam ifade edemeyebilir.

Getirme çabasında bulunduğum tanımlar öyle sanıyorum ki; diğer yandan "yurtseverlik" in de fiili içeriklerini oluştururlar.

Sanıyorum Mustafa Kemal'in de seçtiği strateji de bu doğrultuydu.

Dinlediğiniz ve sabrınız için hepinize teşekkür ederim.